

Németh Béla Elek

GONDOLATOK A LEHEL-KÜRT INTERPRETÁCIÓJÁHOZ

Ismét megjelent egy könyv a Lehel kürtjéről, s ennek a hajdani gimnazista, aki egykor diáksapkáján hordta képét, csak örülhet. Újabb bizonyítéka ez annak a lankadatlan szeretetnek, mellyel a jászok (és nem csak a jászok) becses emlékünket övezik. A könyvbemutató a szokásos mederben lezajlott, Kiss Erika jóvoltából megszületett az első tudósítás is, a megszületett műről már az interneten is olvashatunk.

A Jászsági Évkönyv megtisztelő felkérésére mi szintén vállalkoztunk némi értékelésre. Első benyomásunk szerint a könyv a Karinthy révén híres Így írtok ti jellegzetes vonásait hordozza. Szórakoztatóbbnál szórakoztatóbb magyarázatokat sorol fel, melyek tudományos igény hangoztatásával láttak napvilágot a kürt ürügyén, de valójában inkább mosolyt fakasztanak. Sajnálatos, hogy a szerző kézséggel ismétel néhányat a mosolyra fakasztó megállapításokból. Csak egy példát említek: Blénessy János nyelvésznak vélte azt a tárgyat, melyet korabeli (1932) fotó mutat a Jászberényben őrzött Jászkürt mellékleteként. Selmeczi ezt makacsul ismételgeti (7. bis; 153.) Magam viszont egykori kürtös gyermek apjaként közlő ismerem a fúvókát, mely nem tartozik a nyelvészekhez, véleményemben megerősítettek olyan zenészek is, akik kürt szakon végeztek, mi több, maguk is megszólaltatták már a Jászkürtöt. Az is az átvett források megrostálatlan voltára utal, hogy Selmeczi szerint a kürtön látható ábrázolások közül kettő, a heraldikus sas és a törés alatt látható oroszlán egyaránt balra néznek. Mivel láthatóan szemben állnak, azaz egyiküknek szükségszerűen jobbra kell néznie, csak az lehet Selmeczi állítására a magyarázat – hiszen tudományos fokozattal rendelkező, régészeti akribiában iskolázott szerzőtől ilyen abszurdumot nem képzelhetünk el –, hogy forrásai alkalmaztak eltérő rendszert, az egyik a kürtön belülre helyezte nézőpontját: számára a sas valóban balra nézett, a másik viszont a kürtön kívül helyezte el azt, ezért a törés alatti oroszlán számára szintén balra tekintett. A két rendszer közül azonban némi odafigyeléssel kizárólag az egyiket lett volna helyes követnie Selmeczi Lászlónak. Az is a források számlájára írható, hogy Lehel vezér hol a honfoglalók egyikeként, hol a Regensburg mellett felakasztottak egyikeként szerepel. Az időbeli különbség itt is egyértelműbb állásfoglalást tett volna kívánatossá.

Ha már a forrásoknál tartunk, nekem személy szerint László Gyula ismertető füzetek tetszik legjobban, mely szintén a Jászsági Füzetek sorozatban jelent meg 10. számként. Nem azért, mert nem nagy terjedelmű, összevetve Selmeczi László 193 lapjával (170 lappal rövidebb), hanem azért mert többnyire túlzásoktól mentes, s

összefogottsága sok csábítástól mentesíti. Hadd említsek viszont ezután egy Selmeczitől kevéssé használt vizuális forrássorozatot, Hild Viktor rajzait párhuzamba vonható kürtökről, melyek közül talán a metzi kürt teljes anyagának mellőzése érintette legérzékenyebben a motívum-magyarázatot. (Csajághy György Lehel-kürttről írt munkájában: A „Lehel-kürt” 2005, 137.1)

Visszatérve azonban az Így írtok ti párhuzamhoz, Selmeczi Lászlónak is el kellett jutnia az És így írok én ponthoz. Legjobb, ha az összefoglalásból idézzük: *A Jászkürtként és Lehel kürtjeként ismertté vált elefántcsont kürtöt nem elsősorban gazdag díszítése, hanem a hozzá fűződött hagyomány.....emelte a magyarság nemzeti jelképei közé /1/.....Újra elemezve a Jászkürtön ábrázolt motívumokat arra a következtetésre jutottunk, hogy azok egy része, pl. az oroszlán, a heraldikai sas és az öt két oldalról közrefogó griffek, a szívfonat és a szőlőindából képzett koszorúba foglalt Isten keze szimbólum, valamint a szalagfonatok apotropaikus elemek, amelyek a kürt tulajdonosának mágikus védelmét szolgálták. A kürtre faragott egyéb jelenetek pedig elsősorban a bizánci császári udvari ünnepségek ciklusából mutatnak be jeleneteket./2/ Arra az eredményre jutottunk, hogy a Jászkürt nagy valószínűséggel a XII. században, annak is a második felében keletkezhetett. /3/annak készítője olyan bizánci tanultságú mester lehetett, aki sohasem dolgozott császári műhelyben /4/.....a Jászkürt egy kijevei műhelyben készülhetett /5/. Azonban felvetettük a Jászkürt magyarországi készítésének lehetőségét is /6/. A jászberényi kürt eredetileg jelzőkürt, tehát hangszer volt /7/ ...Így juthatott szakrális funkcióhoz is, amely ugyanúgy jellemző vonása lehetett az ivőkürtöknek stb./8/*

Megjegyzéseink a következők: /1./ Javasolnánk a dialektikus megközelítést. Amit ma csupán gazdag díszítésnek látunk, az valaha Magyarországon is érthető szimbolikájával jelentősen hozzájárult a tárgy értékéhez. Nem véletlenül vált a kürt élet-halál végső kérdéseivel kapcsolatos legenda szereplőjévé.

/2/ Veszélyes a kürt ábrázolásainak magyarázatában két csoportot különböztetni meg. Egyik állítólag bajelhárító sorozat, a másik pedig csak úgy hozzájárul a többihez. Épeszű alkotót ildomos feltételeznünk, aki alighanem egységes kialakításra törekedett.

/3/ Az utánozható, illetve tényszerűleg utánzott motívumok egyikének-másikának azonosítása az *utóéletben* nem ad biztos alapot a *datálásra*.

/4/ Ez az állítólagos mester felettébb szerethette az utazást, hol Bizáncba utazott, hogy iskolázzodjon, de ott - jóllehet már kevés volt az elefántcsont – valami császári műhelyen kívül tanulta az elefántagyar faragását, hogy aztán ismét Kijevbe vagy Magyarországra utazzon, ahol aligha bővelkedhetett jobban elefántagyarban, mint Bizáncban, de makacs módon bizánci motívumokat faragott kürtünkre. Csodálatos alkotó!

/5/ Kijevben készült volna? Miért is ne állított volna régebben ilyet Selmeczi László? Most már kevesebb is beéri. Szerinte ezek a kőbor kürtfaragók alighanem

bejárták egész Európát. Igaz, a Roland kútról azt állítják, az Olifant bizánci import lehetett, de ki tudja? Hátha valamelyik nyugati művészpálánta Bizáncba ment tanulni, hogy Kijevet és Magyarországot megelőzve hazájában termeljen, ha elefántagyarra kapott.

/6/ A jelzőkürt és a hangszer két különböző dolog. Kürtünk eredetileg csak egyiknek készülhetett. Később lehetett méltóságjelvénynek, ivókürtnek, vadászkürtnek, harci jelzőkürtnek, alkalmi buzogánynak használni, kaphatott akár szakrális funkciót is.

Oknyomozó tudomány rangsort állít fel a források között. A legfontosabbak az elsődleges források, azaz mi található egy adott szövegben, vagy esetünkben, mi látható egy adott tárgyon. A Jászkürtön az ábrázolások legalsó sávjában hárfás és a vélhetően énekesnő mellett *kürtöt* fúvó személyt láthatunk. Ez a kürt nem méltóságjelvény, nem ivókürt, nem vadászkürt, nem harci jeladásra szolgáló kürt, hanem hangszer. Mutatja a Jász-kürt eredeti rendeltetését: cirkuszi zeneszerszám. A következő módszertani útmutatás: egy szöveget, vagy – mint esetünkben – egy tárgyat nem az otóéletéből kell megértenünk, hanem szinkron-kapcsolataiból, illetve az azokban érvényesülő *előzményekből*. Itt azt kell vizsgálnunk, a zeneszerszám, illetve faragványai milyen üzenetet hordozott az adott időben. Harmadik módszertani fogódzó: egy szöveg vagy tárgy részleteit nem egymástól elszakítva kell vizsgálnunk, hanem – feltételezve a szöveg vagy műtárgy értelmes létrehozását – *egységben*.

A Jászkürt szimbolikájához

Maga a csontkürt ősi szimbolikával jelenti az élet és halál találkozását. A magyar találos kérdés joggal tarthat számot figyelmünkre: Csontkürttel kürtölnek, arany deszkák hasadnak, földi férgek mozognak. Mi az? Megfejtése: hajnal. Weöres Sándor Feltámadás végítéletkor címmel közli a Három veréb hat szemmel gyűjteményben (481). Ebben a csontkürt (kakaskukorékolás) a *Dies irae* egyenes rézfúvós tubájának felel meg, mindenesetre jelzőkürt funkcióban. Ez a mögöttes tartalom bizonyval jóval megelőzi kürtünk kifaragásának korát, gondoljuk csak a sófár (kosszarvkürt) hasonló szerepére, viszont a bizánci kontextusban csak a görög és római átörökítésben bukkanhat fel. A halállal fenyegető sport- illetve állatviadalok a mykénei kortól bizonyíthatók, s mindenütt az emberáldozat módosított változatának tekinthetők. Különösen mutatja ezt szerepük halotti játékokon. A mai cirkusznak is nevet adó római *ludi circenses* a főisten, Juppiter tiszteletére rendezett ünnepségek volt. Azaz az életről és a halálról magának a főistennek jelenlétében döntöttek a körülmények. A kelet-római birodalom fővárosában, Bizáncban a Hippodromosz (Lóversenytér) római mintájú *circus* volt, ennek bizonyítékai ma is láthatók. A pogány Rómában a mindenkori politikai főhatalom birtokosai / birtokosa képviselte a főisten földi megjelenését, ez magyarázza, hogy a kelet-római birodalomban még a keresztény időkben is folytatódtak a cirkuszi játékok, emléküik s régi jelentésük pedig kifejezetten megmaradt a szimbolikában.

Ezután fogadjunk el néhány kiinduló pontot: A második sorban látható épület, ahogyan ezt a kutatás számon tartja, egy hippodromosz római típusú indító állása, mely elöl zárható (ezért neve *carcer*), s az akadály eltávolítása után innen vágatnak ki még egyenlő eséllyel a kocsik.

Az építményen két bizánci kereszt látható. A kürt faragója tehát művét a császárkori keresztény Bizánc jegyeivel helyezi el térben. Minden bizonnyal a fővárosi Hippodromoszra utal. A kürtön kentaurok és griffek láthatók, tehát a kürt faragója valóságban nem létező alakokat is alkotott. Az ábrázolt valós emberek középgörög ruházatot viselnek, a férfiak a könnyűfegyverzetű harcban és mutatványokban előnyös rövid szoknyát, a nők fejüket s kezüket fedő ruhát. A bemutatott jelenetek egy része reális, mások szimbolikusak.

A fenti sokszínűség ellenére a kürt egységes keresztény üzenetet hordoz. Most természetesen az eredeti alkotásról beszélünk, nem zárjuk ki későbbi szolgai másolatok lehetőségét, melyek technikailag kevesebbet értek el, de az egykori alkotás egységét mégsem tették tönkre.

A kürt felső sorának értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a keresztény felfogás a pogány Hérakleitoszhoz és a sztoikusokhoz hasonlóan a bűnben töltött életidőt a halállal azonosítja.

A felső sorban: kentaurok: részegeskedés
 tövishúzó: bujaság
 kakas - fűrt: halál - feltámadás
 tüzes oroslán: düh
 sas: hatalom
 tüzes oroslán: düh
 kakas - levél: halál - élet
 tövishúzó: bujaság
 (kentaurok: részegeskedés)

Ha a szimmetrikus elrendezés közepén helyet foglaló heraldikus sastól eltekintünk a felső sorban bűnök, illetve veszélyek sorakoznak. A kentaurok részegeskedést ill. a részeg civakodást szimbolizálja már a pogányoknál is. Horatius arra figyelmeztet az Ódák I. könyvének 18. darabjában, hogy vigyázzunk, túl ne lépjünk, sőt ugorjunk egy határon Bacchus isten adományainak élvezetében:

*Ac ne quis modici transiliat munera Liberi,
 Centaurea monet cum Lapithis rixa super mero
 Debellata.*

Mégis, hogy ne ugorj túl a szerény Liber ajándokán,
 kentaurok s lapithák borközi bős háborusága int...

(ford. Devecseri Gábor)

A költő természetesen az ismert oromcsoportra utal (az olümpiai Zeusz templom nyugati oromcsoportja), melynek ábrázolását Pauszaniász leírásából a bizánci görögök is részletesen számon tartották. A harmadik sorban azt is láthatjuk, hogyan folyik két, nem a jó Kheirónhoz hasonlatos kentaur civakodása.

A második figura, a tövishúzó meztelen fenekének s falloszának mutogatásával a homo- ill. heteroszexuális bujaság bűnére emlékeztet.

A harmadik figura a kakas, a halálmadár, csőrében fürtöt tart, mely a megújuló élet, a feltámadás jelképe.

A lángnyelvet fúvó dühös oroszlán az őrjöngő hatalmi tombolást szimbolizálja.

A heraldikus sas úgy áll igazságosztóként középen, mint Apollón az említett orommezőn. Keresztény értelmezése szerint az égi illetve az azt képviselő földi hatalom, mely dönt a bűnökre kiszabott halálról vagy megadja az élet, az újjászületés lehetőségét.

Ismét a lángot fúvó dühös oroszlán következik a fentebbi jelentéssel.

A mellette álló halálmadár, a kakas itt levelet tart csőrében, az élet jelképét. Gondoljunk pl. a zöld ág özönvíz utáni megújulást bizonyító szerepére Noé történetében.

A bujaság jelképe, a tövishúzó itt is ki van faragott.

(S vissza is értünk a féktelen tobzódást szimbolizáló kentaurhoz.)

Az első ábrázolás-sor tehát a bűnökről és a bűnökön uralkodó, életet adó, vagy halálban marasztaló Úrról, illetve annak földi megfelelőjéről, a bizánci császárról üzen.

Második sor (reális és szimbolikus ábrázolásokkal):

- 1) *carcerből* kivágatató ló, a kocsi és a kocsihajtó nem látszik (reális)
- 2) harcra felvonuló lovas karddal, *parma*-val (kerek pajzzsal); (reális)
- 3) két harcra felvonuló gyalogos karddal és *parma*-val (reális)
- 4) szimbolikus állatviadal (*venatio*): szelídített szarvasra nyilazó íjász, a szarvas hátán kakas (halál), szarván szőlőfürtök (élet; feltámadás). Magyarázata Vergilius Aeneisének alapján (VII. 477 skk.) lehetséges.

5) szimbolikus *venatio*: lándzsás férfi támad dühös oroszlánra

Harmadik sor (szimbolikus ábrázolások):

Fonatban az Isten erejéből uralkodó Pantokrator ítélő tenyere, a cirkuszi élet-halál jeleneit indító császár jeladása:

1) Két dorongon civakodó kentaur (levéldísz=élet). A mitológiai kentaurok halhatatlanok.

2) Kakas (halál)

3) Karddal és parmával illetve lándzsával felszerelt harcosok, egyikük a másik fejére vág, másikuk lándzsáját az előbbibe döfi az ágyék tájékán. Magyarázata Eteoklész és Polüneikész történetéből lehetséges.

4) Kakas (halál)

5) Két dorongon civakodó kentaur (levéldísz=élet)

Jelentése a lázadás és a testvérháború elutasítása az Isten és a bizánci császár által uralt világban.

Negyedik sor (szimbolikus ábrázolások):

- 1) szívfonat, mely fent körülveszi a Pantokratór tenyerét
- 2) griff (égi hatalom)
- 3) sas (földi hatalom)
- 4) griff (égi hatalom)

A fenti, megbontott világrenddel szemben az állandó egyensúly, az appolóni szimbolika griffjei veszik kétoldalt közre a heraldikus sast.

Ötödik sor (reális cirkuszi jelenetek):

- 1) táncos
- 2-3) labdás, ütős zsonglőrök
- 4) kürtös
- 5) énekesnő
- 6-7-8-9) kardos, egyensúlyozó akrobatacsoport
- 10) hárfásnő

A véletlenek és veszélyek cirkuszi bemutatása, akár napjainkban, a mutatványosoknál, a harmónia és állandóság a táncban és zenében.

Miután magáról a tárgyról ennyi szó esett áttérhetünk a könyv igen hasznos részére, melyben Selmeczi László bemutatja, milyen adatok alapján tekinthető nemzeti ereklyénknek. Itt teljességgel egyetérthetünk azzal, hogy a kürt másodlagos használata a döntő. Akármikor is került hazánkba a bizánci munka, (erre a magyar-bizánci kapcsolatok számos lehetőséget kínáltak), a Lehel-legendába a Roland ének és a Csontkürttel kürtölnek szemléletének találkozása révén került be. Az Olifant Roland halála előtt harsan fel segítséget kérve, a Lehel-kürt a vezér halála előtti pillanatban hoz vigasztaló végső segítséget. Így diadalmaskodik a legyőzött a pillanatnyi győztesen. Dugovics Titusz áldozata, Zrínyi Miklós, Szondy György kirohanása keresztény erkölcsi fölényt sugározhatnak, Lehel végső hőstette még a pogány gondolkodás szerint is ilyen. Köszönet illeti a könyv szerzőjét a Lehel-legendá számos hordozójának regisztrálásáért, köszönet a számos illusztrációért, melyek szinte feledtetik a szöveg többnyire sajtóhibák miatt keletkezett fogyatékoságait.

Összefoglalva megjósolhatjuk, hogy a jövőben megírandó Jász-kürt monográfiák szerzői nem nélkülözhetik majd Selmeczi László munkáját. (Selmeczi László: Nemzeti ereklyénk, a Jász-kürt Jászberény 2008. Jászsági füzetek 42. szám)

Petrics Anna

KÖNYV NÉPÜNK ŐSEIRŐL

„A híres nartok, Urizmag, Hamic és Szoszlan egyszer vadászni mentek. Hét nap és hét éjjel bolyongtak a szakadékokban, de egyetlen vad sem került az útjukba. { ... } egy sötét erdő szélén egy fehér szarvas futott el előttük. Előkapták a felajzott fjaikat, üzőbe vették a szarvast.”

Ha az Olvasónak a kiragadott részlet alapján gyermekkori népmesék elemei, szereplői, nevezetes számok jutnak az eszébe, s ha még a csodaszarvasra is gondolt, jó úton indult el. Valóban olyan könyvet tart a kezében, amelynek eseménysora különleges, mesebeli helyszínekre kalauzolja el az érdeklődőt (pl. a Nap lányának palotájába, a Halottak országába), s utazása során csodálatos képességű hősökkel ismerkedhet meg.

Mégsem kisgyermekeknek szánt mesekönyv A Nap gyermekei című, 2008-ban a Püski Kiadónál megjelent alkotás. Az alcím sokat sejtet: a jászokkal közeli vérrokonoknak tartott oszétok (saját elnevezésük szerint: alánok) egykori hősmondáit tartalmazza ez a kötet. Olyan rövid, többnyire pár oldalas történeteket, amelyekből – épp a hősökön keresztül – egy egész nép: a *nartok* dicsősége magasodik ki.

De kik is ők valójában, s milyen kapcsolat fűz bennünket, jászokat ehhez a népcsoporthoz? Hogy került egyáltalán a kezünkbe, el egészen a Jászságba, Jászberénybe ez a könyv, s miben rejlik a jelentősége?

Minden fenti kérdésünkre választ kapunk a csaknem 400 oldalas könyv elolvasása során.

A népnév etimológiáját illetően ugyan megoszlanak a vélemények (érdekeség: a *nar* szó jelentése az oszétban a Nap főnévhez áll közel, a *t* pedig ugyanott a többes szám jele), ám ha a Nap gyermekeiről, az istenek kedvenceiről: a *nartokról* kívánunk megtudni valamit, mindenképp az oszétokhoz, a jászok vér- és nyelvrokonaihoz kell fordulnunk, „...akiktől származnak az ún. nart-regék”-írja Colarusso amerikai egyetemi tanár, a nart hősmondák jeles kutatója. A „dicső nartok”, a „hős nartok”, a „neves nartok” (ahogy olvassuk állandó jelzőiket az eposzban) harcias nép; hőseik, fő embereik: Urizmag, Szoszlan, Szirdon, Hamic, Batradz, Acamaz (hogyan csak a legnevezetesebbeket említjük) vágnak a dicsőségre, keresik, s – ugyan sokszor ádáz küzdelem árán – ki is vívják azt. A történetek tanúsága szerint valamikor matriarchátusban élhettek jász őseink ősei, a nartok: e hősmondák köz-ponti szereplője ugyanis egy nő, Satana, aki ha kell, nevelőanyaként, olykor varázslónőként, gazdasszonyként, de leginkább bölcs tanácsadóként áll előttünk. Azért nem hiányzik mellőle méltó párja, a jószágos öreg, az ősz szakállú Urizmag sem, aki a józanságot, ezt a sokkal inkább emberi, mintsem „mesebeli” tulajdonságot testesíti meg a műben.